

TANDORI DEZSŐ

Művészetfilozófiai kezdemények

*Ajánlom az orosz egzisztencialisták
– P. A. Florenszkij, Ny., A. Bergyajev
és Lev Sesztov – nagyszerű emlékének**

Ottlik Géza örvén

Túl a kétségen felül jószándékú, kicsit megmosolyogtató sorakozókon és más gesztusokon, Ottlik Géza a maga idejében kivívtva a jobbra érdemes „köz” elismerését, ifjú és független szívekben élt. És a kitartóbbak lelkében, tudatában ma is ugyanaz, aki volt. Hogy mármost Ottlik pályája hogyan ívelt, mely hullámvasutat járt, itt nem tárgyaljuk. Nem volt annyira szűk az a kör, ellipszis stb. alakzat s közeg sem, mely azonnal befogadta regényirodalmát, sokban gyakorlati életfilozófiáját. Gyakorlati szempontú is volt az azonosulás, nem kétséges, és az „élet”, a létezés eszmetana Ottliknál nem szálazandó az egzisztencializmus különféle terminológiái szerint. (Az említett nagy oroszok egzisztencialisták.) A katonaiskola világának alapos, érzelmes, riadt és riasztó ábrázolásán „túl”, vagy azzal épp valamin túl mutatva, de innen maradva, gyakorlati életreceptet kínált Ottlik festőknek, gyermekpszichológusoknak, filozófusoknak, fiatalabb és korosabb íróársaknak, kutyakölyökkorú lányoknak és fiúknak a magánlétszakmából és a profiság felé vezető gyötrelmes pályán, annak kezdetein. Az elnyomatásnak az a világa, a szellemi szeszcsempészetnek az az akkori – mondjuk, nem mai – közege közel hozta egymáshoz a lelkeket (bocsánat, hogy így írom), a legszebb hasikákat nézegetve is a Lukács uszodában tudta az arra érdemes tudásra vágyó, épp mit mondott Mándy, hogyan csempészte be a Háziasszonyok Lapjába (fiktív újságcím), amit fordított Rilketől Nemes Nagy stb. És e sorok írója volt oly szerencsés, hogy nevezettek (no, nem Rilket) személyesen ismerte (hasikákat hagyjuk), jelen volt (e sorok csekély szerzője), hogyan olvasott fel friss Rilke-fordításokat a dolgot mélyen értő Ottliknak Nemes Nagy, szerző iskolai tanárnője... Ottliktól hallhatta (a világ legkisebb emberétől, tudja, fiacskám, Nemes Nagy Ágnes szava), mit kell tudni Graham Greene-ről, Evelyn Waugh-ról stb., és az is megíródott már sokszor, a *Hajnali háztetők* mint volt egyetemi élménye a... Vissza első személybe.

Létét nem titkoló létezés: íróság volt a lét-ígéretem, és ennek megfelelően éltem. Szerencsém volt, hogy 1956 októberében nem rikkantottam el azt a butaságot („Le a vörös csillaggal!”) az iskolagyűlésen... izgága, amilyen vagyok... bizony, én nem tudtam volna rendezett (bár dogmatikusan eléggé rémes) körülmények híján befutni (bármilyen gyarló) irodalmi pályámat, melyen is nemrég pirulva fogadtam a Goethe-díjat, félig tudományos, félig művészeti medált, miközben ott volt medál-társam, hajdani tanársegédünk, a ké-

* Megj., Lev Sesztov, mert így felvett név!

sőbbi tudós rektor, ott volt két meghívott évfolyamtársam, és nekem tudnom kellett, messze elottlikoztam, elnemesnagygneseztem, elmándyztam stb. az egyetemi éveket, pár versem maradt fenn így a *Töredék Hamletnek* c. kötet lapjain amaz időkből, érdemben még csak olyan mérvadó Lukács-émlékek se, maradt, hogy húszévesen az első szigorlaton a legjobb, leggyorsabb idegen nyelv szakos voltam a fordításban, maradt, hogy ösztöndíjamtól megfosztottak trükkösen (egy szál 4-es osztályzattal német nyelvből), maradt, hogy 9 évet húztam le irodalmi pályán kívül (dehogyan röstellem! nagyon derekas emlékeim vannak), s utána sokat, sokat, sokat dolgoztam, és ma inkább a tényleges, „Mélyebb” létet akarnám azonnal létezésbe átfordítani, mindig a saját takaróm alatt aludni napra nap, szeretteim épségét látni, a világtól nem sokat várni, de a minimumot kierőszakolni, magam többé agyon nem hajtani, testi nyavalyákkal magam mások kezére nem adni... mikor magam is szélső-pálya-futó abszolutista voltam „csak” végig, és így tovább. Sok-sok szerencsém volt, maga a létcentrikusság (heideggerien itt a szót) nem védene a létben-e-valóban-levés, a tényleges létezés (ld. Ottlik, az író a létezés-szakma embere) veszélyeitől, sőt, végveszedelmeitől, és különben is igen bonyolult kérdéskör ez.

Mert hogy...

Ottlik, nem idézem őt helyre-szóra pontosan, az elbeszélés nehézségeiről szól, meg arról a néma gyerekről, akinek anyja bizony kéne, hogy értse őt szó nélkül is... Ottlikról, aki a matematika és a bridzs abszolút-relatív tökélyei miatt (is) elhanyagolta végül az írást... nem fejem ki nézetemet, hogy bonyolultan–imádott, vele–összenőtt feleségének halála után hogyan állhatott a hidegben ott, az úrben, hogy „most már megírhatná” Gyöngyit („Mártát”), s ügyetlenkedett ezzel meghatóan, a végső siker elmaradásának jegyében. Hogyan tudott Ottlik a legnagyobb embertárs lenni, miközben Mándy talán legnagyobb prózaírója volt pár évtizednek, Szentkuthy a legnagyobb világ-szellemfogára, hogyan tudott Ottlik az irodalomtól „való” elhűtlenedés jegyében épp irodalomról vallani... létről és létezésről, ami az irodalom.

Hogy túl ne „heideggerezzük”, röviden: az irodalom lét és létezés egyszerre. Amikor én a Goethe-medált és a Prima Primissimát megkaptam, mi tagadás, gyerekkori vágyaim teljesültek be, főleg az utóbbi esetben. Lét volt nekem, az irodalom nyolcévesen is már, Ottlik jegyében valami „versenyben” szerettem volna „jól elől” végezni (ismét bocsánat, íme: ahogy Juhász Ferencsel és Esterházy Péterrel én pillanatnyilag csodásan megvagyok én a létezésben), és létezés volt az irodalom, igen, ahogy Rilkeien, a gyerekkoron, az ifjúkoron át valami érlelődött, a hit mindig erősebb volt, mint bizonyossága... és ma vallásommal, a katolikussággal, melyet semmi forma szerint nem gyakorlok, ilyen létszempontúan így vagyok, tehát semmiképp sem az ateista egzisztencialisták közé sorolom magam – ah, hallom B. E. kolleginám kedves megjegyzését, „kedves Tédé, ki egzisztencialista ma?!”, 2001–02, lét és létezés volt Ottliknak az irodalom csakígy, azaz fordítva, ezt az alapfogalom-összefüggést tőle is tanultam, és Rilkeien-kafkaian *jött* is.

S hogy szinte minden témát érintsünk – futólag, leheletnyit! –, hagyva itt is az Ottlik által hagyott közvetlenebb magánéletet, melyet feldolgozni nem jogunk, hiszen minimálisan két emberről szól, könyveimről hadd szóljak. Nekem létjellegű a létrejöttük, ahol is létezés az eredmény. Létjelleggel nyugtalanítanak (engem is, bár nem biztos, szerintem, hogy mindenkit) a megírandók, és létezésjellegük az, hogy... ld. Tiszatáj Könyvek, igen, átmeneti kényszerhelyzetből (nem baj!) létrejött egy trilógiácska, de benne elhelyeződnek a dinamizmus (fél-amatőr, nem profi) lórajzai, még fontosabb ennél az egy-lap-próza-egy-

lap-rajz szerkezetnél az a hármasság, mely tartja ugyan a hajdani formát (két repríz) de a könyvön belüli trilógia-jelleg, a nagy eltérések (ahol, ismétlem, az eltérő jellegeket, Anglia kalandja köti össze), mindez benső, létjellegű (nem szakmai, nem irodalmi létezés-jegyű) bátorítást, majd – bocsánat – ihletést adott, hogy egyugyanazon a könyvön belül is túl-
lépjek a kezdő bűnügyi-modus szélsőségén, áttérjek a személyes vallomásba, innen a kat-
togósabb egyéni eseményrendszerbe, „szoborkertet” csináljak író-fej-rajzaimnak és egye-
beknek, végül... majd kiderül. Az Ottlik által létezési szakmának nevezett (és ha nem ő ta-
lálta ki! ő favorizálta a dolgot), stílusnál és világ-nézésnél többre tartott „Akármí” talán oly
mélyen vált fontossá számomra, mint az *Iskola a határon* nevezetes világrémség-tudásá-
nak megannyi eleme az iskolásokban, de azzal az egymás közti összetartással, mely...

Élhetővé tesz sok mindent,

transzponálható (magamnál: meg nem született gyermekünk után madarakká stb.;

kártyabajnoksággá az 1956-os itthon-maradós-magány; Semmi-féle haladással a ta-
pasztalás, az Elég-volt élménye és érzése),

létezésben megnyilvánuló létfilozófiát indukálhat, hiszen T. Á. és T. M. (Tamás Mihály,
Szegeden nem ismert egyetemi társam) nem beszélt össze, mikor egyikük azt mondta,
alapképlettem az otthon-maradni-sem-bírás és a város-nem-bírás; illetve ahogy T. M., har-
madik legszebb kitüntetésem, azt mondotta, hogy nem ismer senkit, aki „szebben haladna
a Semmi felé”, jó, kicsi lehet az ismeretségi köre, de a „díj” az enyém vele. Tehát...

Megyek, ellátom madárkámát, dél van, ezt hajnalban kezdtem.

*

Wittgenstein mondását Mészöly Miklós révén ismertem meg (szintén 1956–1965 közötti
évek, barátságunk ideje, mikor is ő afféle szellemi nevelőm volt mindenféleképpen), s akkori-
ban politikai tartalmúnak éreztem az „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” té-
telt. Valakivel, furcsa, a 2000-es évek elején (ilyen későn!) összekaptunk egy koanomom,
a koan a Hamlet-kötetben jelent meg (előtt talán a csodás, nagy, emberi újvidéki HÍD-
ban), s arról volt szó benne, hogy némaság a hang helyett, de a némaság mi helyett. (Így
idézem csak.) Ismerősöm szerint ez erős tautológia, hiszen én állítom, hogy a némaság
akkor csak a hang helyett lehet mindkétszer, másképp Karinthy: szeret engem egy kislány,
de ő engem nem. Ellenben az én véleményem az (volt, van), hogy a hang helyetti némaság
valahonnét csak került!! De mi helyett? Mi lehetne a helyén? Ami akkor a hang helyett
volna? Könnyen követhető menet, nem is értem ismerősömet.

Ellenben Wittgensteinnel szellemeskedtem – léhai voltam, feledve, hogy hamar néhai
lehetek, leszek! –, hogy „Amiről nem lehet jól hallgatni se, arról hallgatni lehet” ...vagy
„...kell...” Nem érdekel. Bízom azonban a következőkben. Hogy tudniillik most parányit
tovább tudtam fejleszteni az alap-nagymester érzetét. Létezősszempontról a létszem-
pontra ment át a hangsúly, így:

„Amiről nem lehet beszélni, arról” – és kész. Se pont, se gondolatjel. Arról még anyit
sem szabad kimondani, hogy hallgatni kellene róla. Mert még a hallgatás sem jön számí-
tásba egyenértékűként. Annyira a *nem lehet* a létszempontrú lényeg, hogy a „beszélni” szinte
mellékes. Fontos azonban az „amiről”, rá felel az „arról”. De a többi hanletien néma csend,
talán annál is inkább (talán nem, számomra még eldönthetetlen; élek).

Ezeknek a dolgoknak (durván terminologizálok) ottlikiai lehetnek a vízjel-alapjai ná-
lam. Persze, hogy a *Hajnali háztetők* Bébéje (Ottlik) lényegibb, érdekibb, különb figura,

mint a hitványkodó Halász Petár, mégis, mikor Halász Petr az élete kockáztatásával vállal a link neje, a fura-erkölestelen A. Alíz miatt nyaktörő mutatványt, és közben a város hajnali háztetőit látja, majd azt kérdi (vissza): Bébé, ugyan, mit kéne megfesteni ezt, hiszen ha ez szép, minden szép... majd Bébé megjegyzésére, közhelyére, hogy valamit csak kell csinálni az életben, Petár azt mondja, minek kéne... nagy dilemma fogalmazódik meg.

Természetes, hogy létszempontú indítással többnyire végig *csináltam* valamit életben, de ma mind több a késztetésem arra, hogy két méternyire üljek írógépetől, aztán madárkámmal nézzük egymást, beszéljünk. Hogy ezt a dolgot írom, segít benne a létezési szempont (a Tiszatáj erős felkérése), de csak azért írhatom meg mégis, mert létszempontúlag még mindig evidens, irodalomalkító tehát a létem (mélyebbje).

Másutt Ottlik arról ír, hogy „semmi sincs sehogy”, és ifjonti nyegleségnek állítja be. *A Buda* a *Próza* megannyi megpedzett kétsége után mintegy „kifejti” (moderato kudarcával, ennek dicsőségével, dicső vállalásával), hogy nem megy, igen, megtörténhet, hogy az írónak nem megy egy következő kor (az iskolás utáni a felnőtt) regényre rendezése. Szentek az elemek, a lételelemek, látszólag létezésjegyű anekdoták, vélekedések, törmelékek, de létnek megfelelő, ekvivalens regény-létezésük nem lesz. Nem lett. *A Próza* tökéletes (amorf) remekmű, minden „összerakottságával” együtt. *A Buda*, regény-igénye, nagyszabásúsága ellenére torzó. Hogy ilyen benső tapasztalataim segítettek a magam egészeiben-torzóiban, Ottlik hatása is lehet (mélyen).

*

Ami Ottliknál (nekünk, mezei olvasóknak korántsem üdvünkre) a nehezen érthető matematika volt, ily filozófia, az nála, sokkal vulgárisabban, az egzisztencialista filozófia. (Nem tételesen, ahogy a hit sem az, de... kicsit körvonalazottabban annál, már természeténél fogva is. A filozófia léttel foglalkozó tanegyüttes lehet, de megjelenésében létezésjegyű. Gondoljunk erre. A jó irodalomelmélet is ilyen.)

A zárt rendszerek nehezen osztályozhatóak egymáshoz hasonlítva, keserves és meddő igyekezet, egy házastársi kapcsolat („Bébé és Márta”), az iskolai kötődések, az irodalmi (Választott szakmai) kapcsolatok reménytelenebbek-e... hiszen heterogénebb társaságot csak elképzelni is nehéz, mint volt az, amelyikben irodalomtudósok, esztéták, fordítók, prózáírók stb., buzgóbb vagy kevésbé elkötelezett hívők körében Ottlik mozgott. (Vagy Mészöly Miklós más, politikaibb színezetű együttesben.) Az utókor megítélése ugyanígy elegendő. Kosztolányit hibáival is egyértelműen/nek ismerjük el. Gyarlóságai lassan (nekem is) „szentek”. Szentkuthy szövedéke annyiban ismeretes főleg, hogy sokan elutasítják, szellemcírásnak tartják – borzasztó vétség, tévedés. Szép Ernő rendíthetetlenül esetleges prózája és főleg költészete még ehhez képest sem jutott igazán semmire. De majd e dolgozat későbbi, II. része szólhat erről.

Ottlik Géza örvén annál többet mondhatunk el, minél kevésbé ragadunk a híres idézetekbe, a nevezetes-megkövült kifogások közt sem botladozunk, hanem egyszerűen azt „vesszük”, miféle létezés-lét korrelációkat jelez, fejt ki, érzékeltet valódi prózáíróként.

Ami eltagadhatatlan: Ottlik Mária-vonzalma (nem értek egyet ezzel! az idősebb pályatársa túlértékelése lehetett), melynél Örley felfogása sokkal árnyaltabb, szelektívebb... benső kapcsolódása olyan írókhoz, mint Waugh, Isherwood... könnyen lehet kifogás tárgya. Maugham prózáját már valamivel reálisabban látta. Nem tudom, a nekem, mint kutyakölyökkorú írónak Ottlik által annyira ajánlott Salinger, Chandler hol áll. Hatalmas fi-

gurák, még olvashatók is nagyjából – nem a korszerűség jegyén mondom ezt; a ma divatos próza 90 százaléka olvashatatlan nekem, „fiacskám, majd mondja meg nekem, mire jó”, évdött Nemes Nagy annak idején sok újdont, ma már avított is számítható, „kísérlet” kapcsán –, de hogy Ottlik első számú próza-imádottja, Dickens...? Shaw? (Ez utóbbi még inkább tekinthető messze félmúltnak, másfél-múltnak.) Jó, átélte őket, fordítójuk volt, Ottlik hűség-becsülete legendás... akkor is. Eltagadhatatlan mindez. *S közben*, mint egy Balzac, a társadalombíráló, a royalista, vagy mi-csuda, világnézete ellenére (vagy fordítva, bánom is én)... szóval Ottliknál is van ez a kettős kötés, kötődés.

„Egyfelől” konzervatív értékek hirdetője, görgetője. Élete vége felé, nem tagadhatom, „elfogadta gombfocimat, madaraimat, medvéimet...” – ám az ilyen elfogadás csak szeretetért, nagylelkű gesztus, újra-közeledés. Általában szél-elfújhatja figurációk csak az úgy megértett dolgok (az így megértő számára, részben az „én” számomra is, ha rólam van szó épp), melyek létezésfigurációja kegyelmet kap, elismerést, de létejellege idegen mélység-máshelyiség marad az engedékenyebbé hangolódott ítélő számára.

Így tulajdonképpen Ottlik szent felemássága abban fogható meg (nem mondom, „abban áll”, hogyan mondhatnék ilyet), hogy művészileg-gondolkodóilag igazán plasztikus helyei megmaradnak valami hagyományos keretben, gondolkodási módban, s ez, a közeg, a massa, az Ottlik által *vallott* világ-felfogás rosszat tesz a valódi Ottlik-értékeknek. Azaz nem is az értékeknek; hanem attól foszt meg minket, hogy egyetlen nagyszabású alakként láthassuk művével őt. Mert a bridzs dolga („Hazájában szépíróként is ismert”, így az angol értékelés, valahogy, fülszövegesen, bárhogy), a magas matematikai elemzések, a szubjektív szépségű utazások, a felülmúlhatatlan nagyság az embertársi létezésben (az embertárs-szakmában! Ottlik a legnagyobb embertárs-szakma-gyakorlónk az utóbbi évtizedekben, talán a fél században is, 1940–1990 közt valahogy), ez mind és még sok más szerencsétlenné teszi a helyzetet. Marad a „Sorakozó!” felkiáltás, kicsit nevetséges, jószívű, érlelődő-íjoni gesztus szelleme... marad a *Buda* nyomán értett, sokszor csúnya kifejeződésű csalódottság... marad a kifogástalan úriember képe, aki ha nem is „Szobotkának” maradt meg (ld. Szabó Magda életének társa), de megmaradt egy régi világ túlélőjének... igen, az *Iskola* árnya nem is az átélt (na-istenem-volt-szörnyebb-is-azóta) rémségekkel kísért, hanem a *Hajnali háztetők* s a novellák közege próbál reménytelenül hidat ívelni a bridzs és a matek-filozófia, a nagystílűség és a babrálás között.

Holott ez nem a nagy ívű mű elmaradásából fakad. Az *Iskola* nagy íve, a *Próza* mozaikos remeklése kifogásolhatatlan, s a *Hajnali...* is kimagasló állagú alkotás a maga sajátos, számunkra némileg idegen világával.

De amit Ottlik megadhatott volna nekünk: ha fegyelmezett, szabályt ismerő írói lények kicsit befolyásolódik Szentkuthy mindent-akarása által. Mándy leszorítottsága elérhetetlen, mutatja ezt Mészöly Miklós példája (nem mintha Mándy lekövetése lett volna e kitűnő író, hajdani nagy barátom célja), ellenben – az általam vizsgálódás tárgyává tehető prózaírók közül – Ottlik lett volna nagyszabású létállaga, létezési igazságossága révén az a valaki, hogy... aki... Csak dadogok. Így is nagyon sok lett.

Híányos nálunk („Fiacskám, majd megmondja, mi az az egzisztencializmus”, így Nemes Nagy, mikor tizennyolc évesen erre rákérdeztem) az írók elfogultabb filozófiai érdeklődése. Igen, elfogultat mondom a megcélozhatatlan „teljesség” helyett. Az egzisztencializmus az én elfogultságom tárgya. Így örvendtem meg a kiváló könyvnek (az *Új*

Könyvpiacban röviden, mint megismerendőt, ismertettem), mely az orosz filozófia tárgy-körét próbálja – meglehetősen sikerrel! – kimeríteni.

Itt még egyszer Ottlikról.

Minden irodalmi mű, mely nem egyszerűen és csak egy szerelem, egy vágy beteljesüléséről szól, nem arról csak, hogy valamely egyéni sors útja célba fut stb., hanem összetettségénél fogva magasabb, átfogóbb tudásigényeket (létezésstudást, mely létgyökerekig-rétegekig vezet vissza netán), oda-vissza játékot ígér nekünk, szigorú elbírálás „alá” esik. Mekkora újdonságot ad 1958-ban, 1968-ban, 1989-ben, 2008-ban stb. Ottlik *iskolakönyve*. Nem szellősebb-e a *Próza*, akkor már? Az emberi összetartásnak az a közege, állagával, „áldásaival-átkaival” nem létezik ma már. Az a közege, mely erős átmenetekkel 1939–45-től, majd 1948-tól, 1956-tól, 1968-tól stb. oly evidens volt égtájunkon. Persze, hogy ugyanúgy unom Musil Törless-históriáját, ahogy „a Nyugat” világa nem látott elemien érdekeset a nem is jól talált Ottlik-nagyregényben. Ottlik nem vált világirodalmi figurává. Mert erősebb, igényesebb várakozásokat kiszolgáló lélek és mű, mint Márai... nem olyan végső-kig stilizált, mint a nagyon nagy globális értéként azért nem kezelt külhoni Kosztolányi... nem folytatom. Aránytalanságok, s egyre inkább.

A magunk irodalmával elsősorban magunknak kell számot vetnünk. Ottlik végtelen-karátos író, sok szűkölködéssel. Mi tartotta vissza egy nagy, szentkuthys kor-tablótól? (Szentkuthy sem adott kor-tablót, inkább világ-egész-képet időközön és tájakon, filozófiákon, férfiakon és nőkön, művészeteken és alkotókon „át”!) Visszafogta a dolgok megismerhetetlenségének végső instanciája (hű, bonyolult kifejezés tőlem), valami „minek” halászpétárosága, hiszen az is ő volt, nagy titkon, nem Petár, de a petári felfogás hordozója), netán a matek titkokkal ásott túl mélyre? A kor is béklyózta, kettősen? Az úri világ elárulójának érezte volna magát, ha megírja... de miért? Hát Móricz, Hunyady Sándor..., sokan...? A szovjet-uralom korszaka béklyózta úgy, hogy teljes őszinteség a számára elképzelhetetlen volt? Feleségének halálával nem akart visszaélni, kettejük történetét „most már” megírni?

Túl soká kivárt? (Pszichológiai bosszúja a művésznek, aki halogat.) Érezni kezdte, elmegy dolgai felett a kor, és volt olyan végső-kig-becsületes, hogy ha már megújulni nem tudott... nem is érezte érdemesnek a *Buda* maximalizálását? Ó, Istenem!

Tárgyunk azonban nem ez.

*

Baj volt talán mindvégig, hogy olyan írók, akik nem voltak annyira létezés-kötöttségűek (mint Mándy, de kisebb kiadásban Hunyady is), az ilyen írók nem lelték meg a nekik megfelelő gondolkodást-mint-vitapartneret. Az orosz filozófia tanulmányozásakor jutottam erre a gondolatra. Természetesen a tartalom- és névmutatóban kerestem meg először (meg is írtam ezt) a nagy, ismert írókat... Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov... Blok... aztán Bulgakov... itt álljunk meg, ezt a vonalat hagyjuk. Később jött, hogy: hát az egzisztencialisták? S így bukkantam az ajánlásomban említettekre, e nálunk részben ismert (Bergyajev), főként mégis kevésbé köztudatosult nagyokra.

Nem feladatom, hogy egy átszűrt művet (P. P. Aprisko munkáját) kivonatoljam, végül idegesen kapkodjak, innen kihúzva egy fontos létgyakorlati szálat, amonnet egy létezés-gyökerű eszmefuttatást, pro és kontra az ábrázolhatóság fontosságát, a megismerés, a kifejezés, az összefüggések (mint ilyenek!) jegyeit, vitathatóságait. Szerénység kényszerít rá, hogy magam-tapasztatán szóljak még valamit, szóljak „hozzá” csak, amiről szólnom igen nehéz lenne, mert terjedelmes anyagmozgatással járna.

A magam hibájából (érdeméből? hm) rákényszerültem, nem ellenszenves unszólásra, hogy megírjak egy olyan munkát, melyet Ottlik (sem) írt meg, egyelőre én sem... önéletrajzot, de hogy ne a született... iskolái... TAJ-száma... anyja neve... állampolgársága... munkahelye stb. ívek szempontjai alapján. Vagy anekdotázva. Stb.

Nem akarhattam, hogy az én – még sokkal gyarlóbb! Buda-vállalkozásom legyen az ügyből, könyveken kijövő dolgok ismétlése. (Bár az ismétléseimről a kaján vélekedések felszínességétől messze eltérő a felfogásom. Az ismétlődés általában új helyzetekbe kanyarítja a már kész elemet, zsetonná teszi, de nem szerencsejátékban. Telefonérmével, ha van még olyan bárhol.) Az *A komplett Tandori – komplett eZ?* c. könyvemről van szó, mely Ottlik *Próza-kényszerremeklésétől* is messze jár. Nem csupán még fokozottabb szerénysége okán. Az A...Z léha vicc, *léhai* ma már, mikor tudom, mily könnyen *néhai* lehetek, ritkábban vagyok. Könyvemet vagy a lezser tisztességtelenség ítélte rossz sorsra a tárgyalás során (nem ismerem tárgyalódásának részleteit), vagy a filozófiai tájékozatlanság régi itteni hagyománya. Pedig oly világosan egzisztenciálfilozófiai kérdések jönnek elő benne, főbb fonalként. (Ottliki... a prózai megismerésről és közlésének lehetőségéről; sesztovi stb., a dolog elméletibb megfogalmazásban.) Sosem hittem volna azonban, hogy eldelfhár fogalmam, tehát hogy „felderíteni és elhárítani”, tisztán semmit kibontani és magunkat védeni nem lehet... ez agnoszticizmus is lehet, jó, de egzisztenciálfilozófiailag nyilvánvalóan más. Lét-réteg és létezésréteg egzisztencialista felfogásában oly világosan látható tény-állás! Mármost amit Ottlik létezésnek nevez, nála részben a lét is. És az írói felismerés s az írói kifejezés párosa szintén ebbe a kategóriába tartozik. Mi az írói indíttatás? Lehet létjellegű, lehet létezésjellegű. Csak csodálom, hogy ezek az alapvető (ha fontos, ha nem fontos, de karakterisztikus jegyek és kérdések) annyi más, állítólagosan fontos szempont mögé szorulnak.

Vagy itt a másik – hadd fejezzem be átmenetileg itt – alapvetően Ottlik által befolyásolt kezdemény (a „Komplett”-könyvben, is). Arról, hogy az érintkezés nem megfelelő eszköze (újabbán így mondom: nem jó, nem lehetséges eszköze) az érintkezésnek. A kifejezés a kifejezésnek. Közgondolkodásunk bármily irodalmias rétege is viccnek veszi az ilyet, „az ilyet”, már eleve! Éspedig már akkor is, amikor nem részletezem (akkor venné még nagyobb képtelenségnek). Ha részletezem: az érintkezés valószínűbb változata inkább akkor mér az álom, az, hogy valakire jól gondolunk, valakiért akár ismeretlenül is *teszünk* valamit, valakire- valamire vágyunk. Természetes, hogy Ottliknál ez a „jó” iskola-társak összetartozására korlátozódik, hagyományt tehát gondolkodóilag nem teremt. Salingernél pedig a *Teddy* c. novellában eleve a tudás érdemlegessége kérdőjeleződik meg, azonnali ellenhangokkal. (Mire mennénk tömérdek *ignoramus*sal? ha jól mondom, igen, a tájékoztatlanok stb. hadával.) Mert való igaz, mondom szónokiasan, elit felfogás marad ez az abszolút-érintkezés-néző, tényleges-kifejezést-kutató igyekezet. Felfogás, nem annyira mérhető (mennységű) valóság. Ottlik ezen csúszhatott el a *Buda* esetében. S később rá is leghinhetett. (Nem minden percében. Természetes, hogy a közkeletűbb felfogás szerint nyilván sokszor szerette volna – triviálisan bár – kiteljesítenie művét. Mely – a *Buda* – sem foglalata nem lett semminek, sem záróköve. Annyira nem létjellegű volt az indíttatása! Annyira a létezés-sík törmelék elemeinek halmozása maradt csupán, a nagy ottliki rendező elv kikapcsolódása révén. Ez az elv csekélyebb és nagyobb műveket eredményezett. De hiánya nem kedvező.

Remélhetőleg: nem ér oly vád (gyanú), hogy a prózáírás (vagy a költészet) minőségi, lét- vagy létezhitelességi változását filozófiai ismeretektől várnám. Nem, mert ahogy a művészet is mindig – hasonlat... hasonlata elképzeléseinknek, eszköze ráismeréseinknek, hitelesítőjük, nem blőd „tükrözés” tehát, hanem a (nem fontoskodom!) sesztovi életbővítés-visszaigazolás eszköze, mondhatni keresések színtere, ahogy Ottliknál a szűkös iskolai világban minden, ami túlmutat rajzolatán... atlétika, Verne, tangó stb., stb. –, Sesztov vagy sem, a ki nem elégítő valós létezésre lenne (ne bódítószerként) valamiféle feljavító válasz (gyógyír, gyołcs, varázsfű etc.) a művészet, s legfogalmibb válfaja, az irodalom, azon belül is a próza... nem az esszé... a regény, az elbeszélés... ahogy tehát a művészet mindig hasonlat, szinte képtelenségé válik így, hogy a művészet tárgya is hasonlat legyen (ahogy Goethe vélekedett még), így ismeretelméleti minden evidens mű. Rámutat, sejteti, hogy valóságalapja igenis valóság... ténylegesség... de hogy műalkotás számára jelentőséget hordozó valóság és ténylegesség, ezt a műalkotás sikere bizonyíthatja csak. Nem úgy, hogy – akár Ottlik is, mások – elfogadják, inkább „elfogadják” verebeimet, inkább „verebeimet”, különösségeimet (a mindenkori tárgyban), nem, a művészet mint lehetőség biztat inkább arra (inkább *arra* biztat, igen), próbáld igazolni életed. Nem a rilkei – vagy sesztovi – változtasd meg jelszava szól (ah, az orosz egzisztencializmust még jelzészserűen sem akarnám kanonizálhatóvá tenni, semmi egzisztencializmust, semmi filozófiát), mégis jelentős minőségi, minőség-esélyi különbség van, ha egyfelől a művészet technikai, hagyományörző, bevált, közönség szempontú stb. eszközeit abszolutizáljuk, vagy a művészetet relativizálva – tárgyát ismerjük el bemutatásra érdemesnek a megvalósult mű révén. Duchamp érdeklődését így keltették fel a pop art művészei (Duchamp sem abszolutizálható, sőt, sok henye megoldás indoklója, megalapozója is volt, hatalmas érdemein túl), ami azonban (a pop) nem jó hasonlat, mert butaság lenne a BRILLO-doboz abszolutizálásán, értékigazolásán (miféle érték?) töprengeni, elégedettséget érezni, sikert... talán épp ellenkezőleg van ez. Minél komplexebb, nem csupán felmutatólagos jellegű műalkotás jön létre egy szimplának ítélt tárgyból (veréből, filozófiai mondanásból, agnoszticista képtelenségből stb.), annál inkább érezzük, hogy a „veréb, filozófiai szellemesség, agnoszticista ismeretkétely” stb. valami addig rendszerbe nem foglalt, még lét és létezés határán mozgó valami. A műalkotás a névtelen létből (a művészet számára tárggyá nem vált lét-állagból) létezővé teszi akkor „a dolgot”, s ez tulajdonképpen visszahanyatlás (a mondjuk) magasabbrendűnek tekintett, a gyarló létezéshez képest különb léthez képest, de mégsem. Az egzisztencializmus egyik ilyen orosz ágával messze egyetértek itt, hogy – Olvasóm, keresd meg a nagyszerű könyvben – a harmadik tényező is adva van, Adva A Harmadik... A lét és a létezés összekötője az emberi szellem (és megannyi evidens produktuma). Az egész művészetelmélet ezt kavargatja körül aztán, mi evidens produktum, miért, miért nem. A jelentéktelennek mondott létezőt, a hitelességét csak létében hordozó tárgyat (veréb, megújongató filozófiai tételek stb.) abszolutizálva könnyen felhagynánk a művészetrel, a fordított eset pedig az akár gyarlónak is mondható artefaktum, de mindenképp művészi mű magasabbrendűségének csalołka tudata. A művészet, akár Ottlik példáján is mondhatom – s magamat csüggedésemben, netán vissza-a-léthez jelszavai ellenére biztatva –, addig őrzi meg eleven, a művészet és önmagát is serkentő igazi érdekességét, míg eszközközpontú művészetté, műveskedéssé nem válik, hanem lét és létezés határjárója, ha több, ha kevesebb sikerrel.

S megjegyzem: itt épp a túl sok siker – illetve a túl sok kudarc – hoz terméketlenséget, teszi vonzóvá az abbahagyást. Nagyon gyanítom, hogy Ottlik esetében ez is közrejátszott (a már emlegetett együttthatók mellett). Közre, de miben? Talán abban, hogy életműtől többet várnánk, épp örömünkre, úgy ám, viszont az efféle abbamaradás nem igazán karizmatikus. Amivel nem mondjuk, persze, hogy az utolsó lehető percig hangyszorgalommal végigdolgozott művészi élet a legmagasabbrendű. Amiért kár lenne: az Ottlik-rejtélyért, ha szólított Szerzőnk emléke nem tenné igazán aktuálissá többé. Ám az ilyesmi: érzületünk kérdése. Tudománnyal, esszé-dolgozatokkal nem segíthető elő, mi alakul. Pillanatnyilag Ottlikot, félek, *kiismertnek* mondhatjuk. Lószakkifejezéssel élve: *exposed*. Van egy másik ilyen kifejezés is: „in the hand of the Handicapper”. Ez utóbbi az az illető (egyszemélyes istenként Angliában pl., aki a hendikep versenyekben, eredményeik alapján, a lovak cipelendő súlyát a fogadás egyenlő esélyeinek érdekében jól vagy rosszul megállapítja. Egy ló tehát a Handicapper kezében van már, ha kétszer győzött egy adott osztályban, mondjuk a C-ben, s nem megy fel a B osztályba. Akkor cipelhet. De a hasonlatok sántítanak – az írói művek pedig igenis maradjanak ép lábbal futó, fürge (vagy olykor lomhábbnak látszó) lovak. Már bocsánat!

Magam

Egyik megejtő szépségű, bocsánat, gordonkaszavú novellájának vége felé Ottlik kis alfejezetecímként hozza, hogy: „Ehhez akkor ő...” Mit szól, hogyan jön, mi a hatás reá. Így mondom ezt én.

Semmiképp sem Ottlikról szól már ez a toldalék, inkább a létezés s a lét egzisztenciálsatöbbi kérdéseiről „egy írónál”. Csekélységemnél. Nálam. Úgy egyáltalán.

Az eddigiek során megálltam, hogy közbeszóljak saját példáimmal. Csüggedéseimmel, melyeket „szent meggyőződések” névvel is illethettem volna (illetethnék). Azzal az akármivel, amiről J. A. mondja, hogy amikor verset ír az ember, nem írni volna jó. J. A. itt a versírás-mint-létezési-forma megtagadásának félig mókás vágyát exponálja. De nálam másról van szó.

Leszámítva terveimet... felkéréseket... annak egészséges mivoltát, hogy írnia az írónak igenis kell... de már félrehagyva azt, hogy „az Olvasó”. Ezzel a szemponttal nem törődöm. Természetesen, akik azért támogattak meg (többszörösen is köznyelven szólva *egzisztenciálisan*), hogy alkalmasabb körülményeim legyenek a munkához, nem csalhatók meg ebéli tiszta és szép igyekezetükben. Marad tehát a *létszempont*.

Létszempontúan mintegy „megtörhető biztonsági berendezkedés” lettem, bejövöget, hogy... írni minek? Tóth Árpád másért kérdezett ilyet, de igen sokan megkérdezték ezt, ha kicsit jobban megvakarjuk az életműveket. Halász Petár létszempontját sem szabad lenézni, melleleg. Végül jött Ottlik. Kicsit azért.

S nem is itt a lényeg. Hogy „úgy érzem”. Hogy ez egy ilyen újabb érzület. 1980 táján is gondoltam: mit műfordítok én itt, mikor madárkám haldoklik? Szó arról van inkább, hogy a létezésszempontok (ily események) léthatásúvá lettek, s nem okvetlenül a tenni-vagy-nem-tenni jegyében.

Sokszor magam is nevetek rajta, elvárnám, „mondja fel”, mint rólam szóló tananyagot a hozzám közel állni óhajtó Kegyes (illető stb., akárki), mik mindenek (így!) történtek velem, bajok, végveszedelmek hogyan s mint értek 2006. február 18-a óta. Karom embólia-

veszélyes összetörése, feketedése, megnyomorodása; aztán hogy elhagyott a járásom, igen, minden látható ok nélkül hónapokon át a lábam alig tudtam emelni; aztán hogy menetből csaknem szecsckává aprítottam magam, mert bementem a hétsávós forgalomba, pirosnál, és tényleg csaknem, s csak halál se biztos ilyenkor, aztán egy iszonyúnak mondható hasúri fájás-sorozat, orvos is látta kivételesen, rejtély maradt; pedig már könyörögtem majdnem, műtsenek meg akármivel, de ez ne legyen! Aztán és aztán és aztán... combizmaim kővé keményedtek, elvesztették rugalmasságukat, felállni alig bírok ma is, másodpercek figyelme kell, közben nem kádba esni, járdáról lezuhanni... mindig, ha combtóból manőverezem. Aztán, kissé magam hibájából megint, fejfel nekimentem egy fának, iszonyú csattanás, fül széle leszakad, fej hasad, égi szerencse, hogy nem kórház. Otthon kivéreztem, kikenegettem, éltem életem, egy agyrázkódással alkalmasint, és talán hatása is maradt. Azóta teljesen önhibámon kívül – járdára kocsi fel, zöldbe élém kocsi be stb. – két-három életveszély. Ne járjak az utcán? T. Ákos kérdése. Tekintsek érzetből (nem fizikai érzet!) mindent irrelevánsnak, mert csak a túlélés, a megmaradás számít? Igen, a saját takaróm etc. Szabadságom, amit egy hiányzó láb, kar már gátol, a halál főként. Így a létezés-jelleg a lét-jellegbe „beegzisztenciált”, ez is van. VAN.

Még egyszer Ottlik. Mi „VAN”?

Igaz lehet-e, hogy Ottlik a zárt rendszerek írója lett? Lett, nem „volt”. A *Hajnali háztetők* világa nyitott világ. Vagy...? A „miért kéne bármit is csinálni az életben?” anti-egzisztencialistája, Halász Péter (a csak a felszíni valóságot, a létezést élő, ezzel elértéktelenedő ember... történetesen ő elértéktelenedő), igen, ő az 1945 utáni világban is megtalálja a helyét, s végül valami francia-délvidéki helyen (ah, Antibes, nem semmi!) fogadós lesz, jó ég tudja, mi az úrilány-feleségénél még mindig emberibb egykori utcanővel, tehát? Ottlik zárt világnak élte meg az iskolát Kőszegen, nyitottnak a háborút, még közéleti szerepet is vállalt volna Budapesten 1945 után, de – mondjunk egyszer ilyet is – az úgynevezett kommunizmus lekaszálta polgármesteri terveiket, vagyis hogy entellektüelek vegyék át az uralmat a fővárosban. Néhányan írók, néhányan festők, mások építészek voltak stb. Ezt Ottliktól magától tudom. És voltak, akik professzorok lettek a szovjet-érában, és Ottlik Dickenst fordított, majd visszaköltözhetett Gödöllőről Budára, és megjelent szinte jeltelen a *Hajnali...* mi páran egyetemisták, a politikai gazdaságtan előadásról a Piarista utcai tanteremre visszaballagva, én egy fényes februári tavasz-napon az anyámtól kaptam, el nem ebédelt napi tíz forintos zsebpénzemen, megvettük az okker borítójú kötetet, benne novellák is... és jött az *Iskola...* s ezt Györe Balázstól tudom, Ottlik szétküldözte, de valami százat, netán százával a példányokat... szinte semmi visszhang. Magam sok oldalas levelet írtam a Mesternek, akit Nemes Nagytól ismertem (Rilke-felolvasás) stb. S jött barátságunk, azaz plusz: hogy Ottlik vezetgetett a magyar, angol, amerikai irodalom világában. A nyitottabb – nálunk felpuhulóan szovjet – világot Ottlik szerencsésen vette. Utazások... régi barátok viszontlátása lassan... London, Párizs... legendás dolgok is, mikor egy csapat magyar író Angliában járt hivatalosan. De azt is lehetne állítani, találgatva bár, hogy Ottlik az 1939 előtti (még a nácizmus stb. háborúja előtti) világ bizonyos körülményeit rekapitulálta, egyletek, bridzs, ismétlem: utazás. A keszon-léggör már nem ihlette őt okvetlenül írásra. Babitsék ihlető léggörre is messze volt. Holott a lét-eredetű kezdemény a létezésben, hogy tehát írónak kell lenni mindenáron, Ottlikban is benne lehetett. Erről nem tudok részletet.

Befejezésül: magam

Persze, hogy meg kell ismételnem: Sesztovékat az Olvasóra bízom, megkeresni, olvasni; kivonatban is ihlető, ujjongató dolgok. Kérdés, kinek. Elmondom, én milyen vagyok. Nekem a lét-eredetű „légy író a létezésben!” benső parancs nyolcéves korom táján jött. És „játssz!”, nyilván valami efféle is. Három nyelvet megtanulhattam volna azon idők alatt, melyeket képletes gombfocibajnokságokra, atlétikai kockadobásokra, magán kártyaverse-nyekre fordítottam. A kártya, ezt sokszor megírtam, az életemet mentette meg (1956, mi-kor apám házhoz kötött, és szobámban, ah, nem volt nekem szobám! a négy kártyaszínnel játszottam, egymás ellen a négy „szín”, bocsanat, figura); és mérhetetlen volt a fantáziám már akkor is, csak ezt nem tudtam a világ nyílt rendszereiben (filmek, színház stb., naná nem nyíltan erotikus alkotások, nem sport, sem társadalmi szereplés) hasznosítani.

Lassan megfutottam irodalmi pályámat, s izületeimben, szokásaimban megöregült, sehova járnai nem képes, időt és teret egybehozni – „ott leszek ekkor és ekkor, és te...” – netán „és önök...” Minden ilyentől rettegek. Jobban csak házunk összedőlésétől. (Agg épület, érződik, bizony.) Megfutottam ezt a pályát, nehezen tudok járnai, villamosról le-szállni, várom, de nem szeretem a postát... zavar, hogy csengetésre kell számítanom... bármit is várnak tőlem... és közben? Nem nyughatom, új és újabb regényszerkezeteket találok ki, ha nem értékelik is (meg is sértődöm, de ez elmúlik), szellemileg profi módon „fitt” vagyok, sok mindenben fél-aktív stb. De ha ezt lét-és-létezés-egzisztencializmusba vetítjük (ismétlem, kicsit önkényes, hogy épp ezt a kontrasztot választottam, tehát hogy lét és létezés, ez a heideggerinek is ugyanúgy felel meg csupán, ahogy a francia kaszinót is tizennégyéveskori barátom és nem Szép Ernőék szabályai szerint játszunk, feleségem meg én, 37. éve, 3 liga... ld. gombfoci, kártya 56-ban), nagyon élesen érzékelem, érzelelem, mi VAN – s nekem, bocsanat, a többi... nagyon érzékeny félelemmel írom le, nincs. Azaz... van, de nincs „az ő valójában”. A *Töredék Hamletnek* monodramája, szinte előadhatatlan, a térhatások miatt viszont ma talán előadható lenne, de velem kevés foglalkozás esik így, talán már teher is lenne, ha nem ügyes tapintattal csinálják, Albert Langlois clochard emlékének van ajánlva. Marguerite Duras regénye, Henri Colpi filmje, még Pilinszky is azt mondta róla, anno 1960 körül: „Talán a film... ezt...” A clochard, fejsérülése után (ah, eszembe se jutott, miután összezúztam, megzúztam fejem a fa törzsén 2007. aug. 22-én!), a háborúból visszatérve nem emlékszik szeretteire, ki kicsoda. Ők rá annál inkább. El-megy végül egymás mellett a két igyekezet. A clochard „jó ember” ajándékokat visz felesé-gének, barátainak a romtelepről, ragyogó újságkivágásokat – szép kocsik, hercegek, kas-télyok, hercegnők, színésznők, hegycsúcsok stb. –, de azt hiába várják tőle, hogy emlékez-zen rájuk. Csak ül tehetetlenül, mit kívánnak tőle. Ez az egzisztencializmus egyik abszolút „létből-a-létezésbe-közvetlenül” irodalmi példája. Végül elijesztik, erőszakoskodásuk a há-ború borzalmas eseményére emlékezteti vissza a szegény clochard-figurát (egy kamion fényezői nyilván valami táborra, lágerra), s elmenekül. Meg kell várni a telet, mondják, majd behajtja az éhség, a hideg. Csak van olyan tél, mely nem mulandó. – Különben ezt is itt nagyon szívesen, evidenciából írtam, persze! (S ez a mondat is egy Ottlik-áthallás. Az Iskola... végéről.)

2002 februárjában